

névváltoztatások által kínált hasonlóságok és eltérések lehetséges kérdéseire is. A szerző áttekintő igényű gondolatmenete, az általa közreadott példák, kapcsolódó esetek, a különféle forrásokból bőségesen merített részletek, a szöveget kísérő illusztrációk, s mindez a maga történeti íve és társadalomtörténeti háttére elé rendezve, valamint olvasmányos formában megírva – ha nem is teljes módszerességgel, de így együttesen – mégis nemcsak gazdag, hanem tanulságos bemutatását is nyújtják választott témájának.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

KATONA CSILLA, Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban

A Magyar Névarchívum Kiadványai 51. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2020.
201 lap

1. KATONA CSILLA monográfiája új alapokra helyezve és új forrásanyagra támaszkodva vizsgálja azokat a fonetikai és fonológiai jelenségeket, amelyek meghatározóak voltak az ómagyar korban. Célja elsősorban a fonotaktikai szerkezeteket az adott korban módosító hangváltozások rendszerszerű vizsgálata. A szerző hangsúlyozza, hogy egy nyelv fonotaktikai szabályai változhatnak időben: nemcsak belső, rendszerbeli okok, hanem a nyelvi érintkezések is befolyásolhatják őket, ráadásul feltehetőleg különböző módon alakulhatnak a tulajdonnevek és a köznevek esetében. KATONA CSILLA ennek bemutatására hatalmas történeti tulajdonnévanyagot vizsgál meg, valamint bevon az elemzésbe egy saját maga által adatbázisba rendezett tájszókészletet is.

2. Az elméleti háttér című fejezetben (9–34) a szerző a modern fonológiai kutatások eredményei alapján részletesen kitér a magyar nyelvre jellemző fonotaktikai mintázatokra, kiemelve azt, hogy – általában véve – a fonotaktikai struktúra befolyásolhatja a hangszerkezetet érintő változásokat, ugyanakkor korlátozhatja is azok bekövetkeztét. Ahogy fentebb is említettem, a nyelvi érintkezések fontosságát is hangsúlyozza, és rámutat arra, hogy a nyelvbe beépülő idegen eredetű szavak olyan szótagszerkezeti mintákat hozhatnak magukkal, amelyek szintén hatással lehetnek a későbbi korok változásaira. Elsősorban a szakirodalom alapján írja le az ómagyar kori fonotaktikai szabályosságokat, változásokat, ezeket egészíti ki a magyar nyelv általános fonetikai jellemzőivel, majd a magyar köznevek és helynevek jellemzőinek összehasonlítására kerül sor az eddigi kutatások alapján. Ezek után a nyelvi jólformáltság és az optimalitáselmélet fogalmával és jelenségeivel, valamint a szonoritási hierarchia magyar jellemzőivel ismerkedhet meg az olvasó. A szerző itt is hangsúlyozza, hogy a nyelv története során a jólformáltság szabályai is módosulhatnak. Külön alfejezetben olvashatunk a mai köznyelvben fellelhető mássalhangzó-kapcsolatok

fonetikai-fonológiai jellemzőiről, és részletes képet kapunk a szavakban elfoglalt helyük alapján osztályozott lehetséges, gyakori és ritka mássalhangzó-kombinációkról. Erre természetesen szükség van annak érdekében, hogy a történeti folyamatokat jobban meg lehessen világítani: láttatni lehessen, hogy miként, mennyire változtak ezen kombinációk, illetve változtak-e egyáltalán.

3. A vizsgálatok forrásai és a feldolgozás módszere címet viselő fejezet (35–48) a korpuszválasztás indoklását és az elemzett nyelvi anyag bemutatását tartalmazza. A szerző azért fordul elsősorban az ómagyar kori helynevek felé, mert egyrészt a hangtörténeti vizsgálatok jórészt a közszavak segítségével történtek, a tulajdonnevek kevésbé kaptak szerepet ezekben a kutatásokban, másrészt a helynevek szerepe – mint tudjuk – nagyon jelentős a korai ómagyar kori kutatásokat illetően. Ugyanis a helynevek lokalizálhatóak, és ezáltal – ahogy a szakirodalomban már többen rámutattak – nem csupán önmagukban vizsgálhatók, hanem névkörnyezetükben is. Ez szintén fontos szempont akkor, amikor olyan összefüggéseket próbálunk feltárni, amelyeket eddig inkább külön-külön vizsgáltak a nyelvészek, és a rendszerbe helyezésük, összefüggéseik bemutatása csak az utóbbi évtizedekben került a kutatók érdeklődési körébe. Bár a kutatók többsége úgy gondolja, a közneveket és a helyneveket hasonló változási folyamatok befolyásolták, a szerző fontosnak tartja ezen szókincsrétegekben észlelhető változások összevetését, és az eltérő vagy akár a hasonló változások okainak vizsgálatát. Természetesen a történeti helynévi anyag földrajzi és időbeli elterjedését befolyásolja az oklevelek fennmaradásának esetlegessége, azonban a rendelkezésünkre álló nyelvi adatok elégségesek ahhoz, hogy megfelelő következtetéseket lehessen levonni.

A mai magyar nyelvjárási adatok mint a hangtörténeti vizsgálatok forrásai című alfejezetben (40–43) KATONA CSILLA azzal érvel, hogy bár már jeles nyelvészek is felvetették a tájnyelvi szavak bevonásának szükségességét elsősorban a hangtörténeti vizsgálatokban, ilyen nyelvi adatok csak érintőlegesen kerültek be a nyelvtörténeti elemzésekbe, illetve kevés kutató igazolta, hogy a nyelvjárási adatok felhasználásával jelentős eredmények érhetők el. Pedig a nyelvjárásokban sok régies alak lelhető fel, ezáltal e nyelvváltozatok a nyelvtörténeti változás élő archívumainak tekinthetők; ugyanakkor újítások is észlelhetők a nyelvjárási szavakban. Mindezeket tekintetbe véve fontos támpontként szolgálhatnak elsősorban akkor, amikor a változások földrajzi eloszlását szeretnénk kideríteni.

A helynévi adatok elemzéséhez a szerző adatbázist épített olyan mezők felvételével, amelyek a hangtörténeti változási folyamatok vizsgálatát megkönnyítő speciális szempontokat tartalmaznak. Ugyancsak tekintetbe vette a lokalizációt a területi jellegzetességek nyomon követése érdekében, valamint az adatbázisba beépített 1800 adat alapján az egyes jelenségekkel kapcsolatos produktivitást is vizsgálni tudta. Az adatok az eddig fellelhető helynévszótárak és -gyűjtemények, valamint történeti földrajzok anyagából származnak. Forrásai között találjuk a történeti földrajz alapműveit, valamint a debreceni névkutató szakmai műhely több történeti helynévszótárát, adattárát és monográfiáját. Sajnos nincsenek korabeli adatok a Székelyföldről, Szászföldről, illetve Pozsony, Turóc és Zólyom vármegyéből. Emellett tájszói adatbázist is épített a szerző az Új magyar tájszótár (ÜMTsz.) és A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) adatai alapján úgy, hogy a történeti folyamatok megítélésében fontos szinkrón variációkat is felvette, illetve önálló mezőt hozott létre az etimológiai megjegyzések számára, amelyek szintén a diakrón vizsgálatban voltak nagy segítségére. A tájszói adatok száma 1286. A hatalmas adatmennyiséget tartalmazó, elsősorban

hangtörténeti változási folyamatok vizsgálatára épített adatbázisok tovább bővíthetők újabb szempontokkal, és a továbbiakban is felhasználhatók más jelenségek vizsgálatára.

4. A mű törzsét alkotó fejezetben (A fonotaktikai szerkezetet érintő változások a magyar nyelvben; 49–162) az előzőekben bemutatott nyelvi anyagok vizsgálatán alapuló eredményeket mutatja be a szerző a következő sorrendben: kétnyíltszótagos tendencia, a tövégi magánhangzók eltűnése, hangátvetés, inetimologikus hangok a szavak szótag-szerkezetében. Az egyes alfejezeteken belül a szerző először a szakirodalomban fellelhető legfontosabb véleményeket írja le vagy ütközteti az adott jelenségről, majd kitér – saját adatai alapján – az egyes jelenségek bemutatására, azok okaira, mozgatórugóira, területi és kronológiai jellemzőire, illetve ahol szükségesnek látszik, a típusok megállapítására is vállalkozik. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy az adott jelenségek hogyan függenek össze, mi az, ami mozgatórugóként más tendenciákat is befolyásol, hogyan oszlanak meg ezek a változások földrajzilag, illetve tetten érhető-e különbség a történeti anyag és a mai tájszavak között. Az sem elhanyagolható tényező, hogy valamely jelenség mai napig hat-e vagy sem, mint ahogy azt több esetben ki lehet mutatni a feldolgozott anyag alapján (pl. a kétnyíltszótagos tendencia, amely nyugaton és délnyugaton gyakoribbnak látszik ma is, mint a keleti régiókban, ahol ritkább, illetve hiányzik az északi és az északkeleti vármegegyékben). Több ízben kiviláglik az is, hogy az előző eredmények módosításra szorulnak, ahogy maga a szerző is megjegyzi. A hangátvetéssel kapcsolatban azt is megpróbálja megválaszolni, hogy e jelenség szabályos vagy asszociációs változás-e, hiszen a szakirodalomban mindkét jellemző mellett találunk érveket. A probléma bemutatása és körbejárása után a szerző így vélekedik: „A hangátvetés problematikáját részletezve tovább erősödött bennem az a gondolat, hogy a változási folyamatok tipológiai rendszerének újragondolása, a változások minél sokoldalúbb leírása és az egységes fogalmi keret kidolgozása a közeljövő hangtörténetírásának egyik kulcsfontosságú feladata kell, hogy legyen” (123).

5. Az Összegzésben (163–166) a változások gyakorisági mutatóit szemléltető ábrákat tanulmányozhatjuk, majd továbbvezető gondolatokról, további módszertani újítást érintő javaslatokról, valamint a terminológia újragondolásának szükségességéről olvashatunk. A gazdag szakirodalmat tartalmazó alegységet (167–179) követi egy olyan nyelvi elem-mutató (181–198), amely valamennyi nyelvi adatot tartalmazza, a közzavakat és a tulajdonneveket egyaránt, így az olvasó bármikor visszakeresheti csupán azt az adatot vagy azokat a lexémákat, amelyek őt foglalkoztatják. Az átláthatóságot és a jelenségek minél érthetőbb, áttekinthetőbb illusztrálását szolgálják azok a térképek, táblázatok és ábrák, amelyek nemcsak az összegzésben, hanem az egész műben jelen vannak. KATONA CSILLA munkája mind módszertanilag, mind a feldolgozott anyagot illetően jelentős, továbbgondolásra és további kutatásokra sarkalló. Monográfiája nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti és névtani tekintetben is kiemelkedő.

FAZAKAS EMESE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5372-8730>

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar